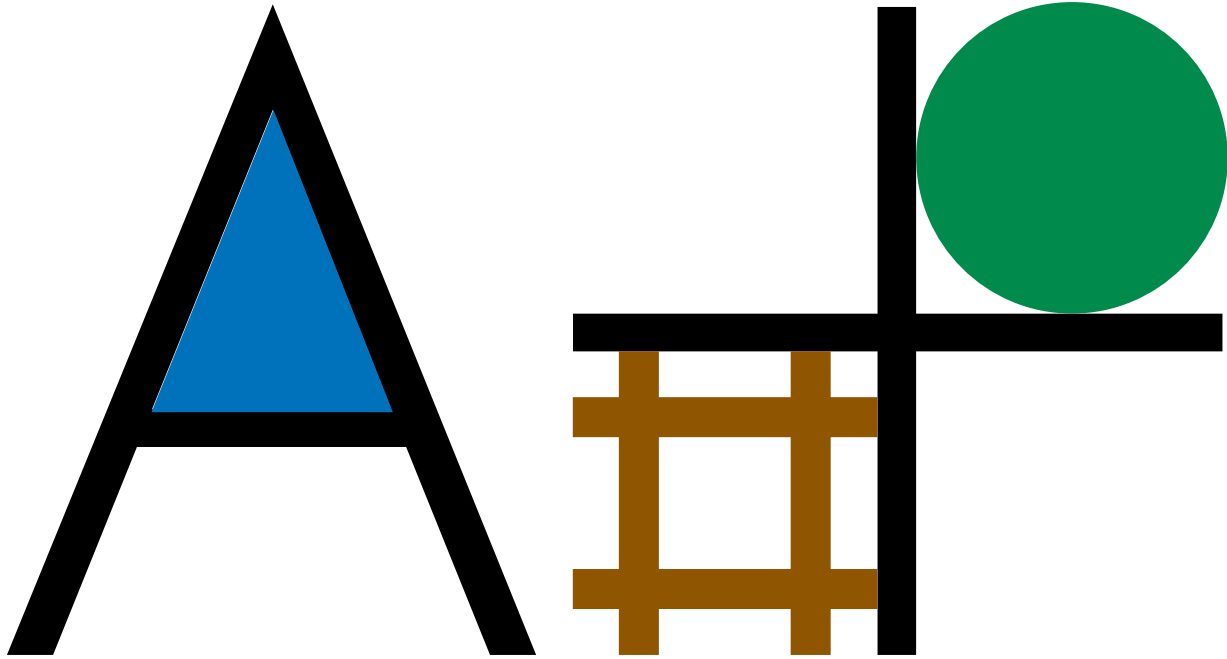

Architecture in Belgium

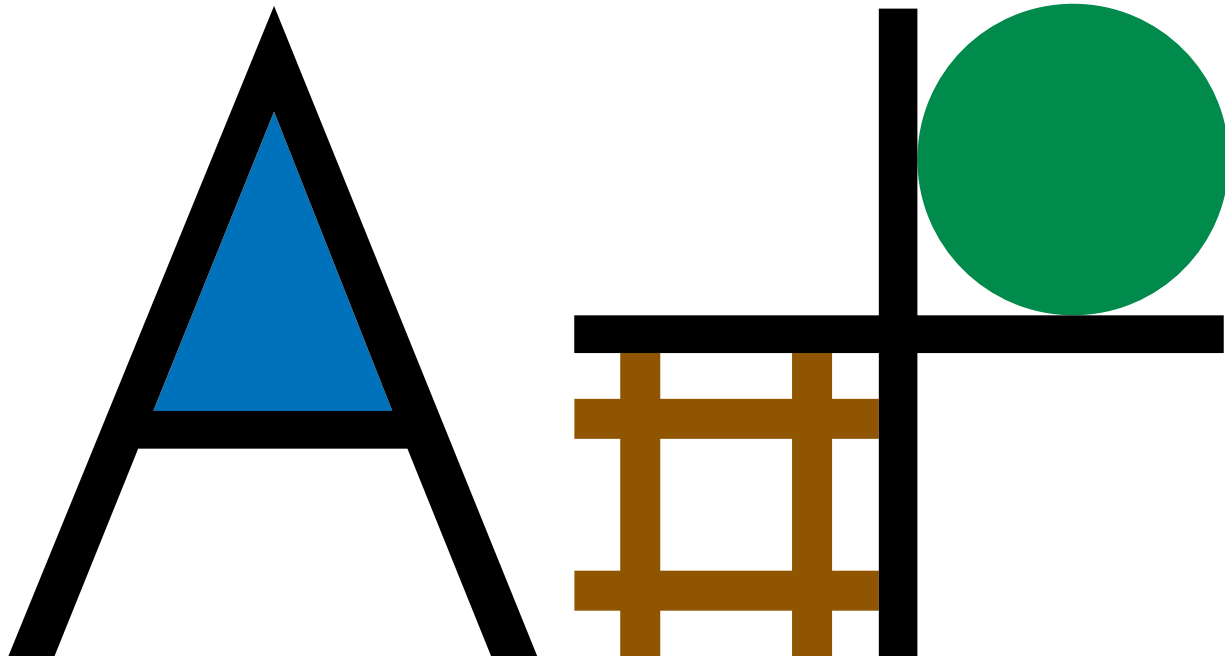
A+273 Augustus/September 2018

BEL €20 – INT €25

Freespace

Architecture in Belgium

A+273 augustus/september 2018

7 Edito

In the picture

- 8 Een subtiele partituur *Pierre Chabard*
14 Een fabriek die staat als een huis
Jolien Naeyaert
19 Circustempel *Mathias Bouet*
22 Een huis voor iedereen *Gitte Van den Bergh*
28 Sociale bemiddeling *François Gena*

Zoom in

- 32 Interview met Adam Caruso
Lisa De Visscher

Fundamenten

- 40 De opstand van Eva *Joeri De Bruyn*
49 Welke vrijheid in welke architectuur?
Pieter T'Jonck
55 Twaalf zwarte sterren op een zilveren
achtergrond *Anne-Laure Iger*
57 Venetiaanse kroniek van de Franse
Gemeenschap *Jean-Didier Bergilez*
61 België op de Biënnale:
stille en soevereiniteit *Lara Schrijver*
64 De Biënnale van Venetië gewikt en gewogen
Véronique Patteuw

Guest

- 68 Hoe de Citroëngarage een podium
voor Brussel wordt
Audrey Contesse

Product news

Zoom out

- 84 Dromen van Eurotopie
Camille Gaillard
85 'A Sentimental Monumentality'
Eline Dehullu en Roxane Le Grelle
86 Een ontwerppuzzel van beleving en ratio
Gitte Van den Bergh
88 Pragmatische naïviteit
Apolline Vranken
90 Het verborgene weer zichtbaar maken
Pierre Chabard

Student

- 93 Punt, lijn en vlak
Apolline Vranken
94 Lobbyen voor de lobby
Lisa De Visscher
95 Moderne trappen met barokke allures
Eline Dehullu

REDACTIE

Hoofdredacteur
Lisa De Visscher
Adjunct-hoofdredacteur
Eline Dehullu
Redactieassistent
Gitte Van den Bergh,
Apolline Vranken
Productiecoördinator
Grégoire Maus
Eindredactie Nederlands
www.controltaaldelete.be
Eindredactie Frans
Benoît Francès
Vertaling
Alain Kinsella, Nathalie Tabury

Vormgeving
Kritis & Kritis
Font
AEG Renner & Starling
Drukkerij
Die Keure, Brugge
Beeld cover
architecten de vylder vinck taillieu,
'Unless Ever People - Caritas for
Freospace' © Filip Dujardin
Beeld cover fundamente
Belgisch paviljoen op de architec-
tuurbiënnale van Venetië 2018
© Philippe Braquenier

Redactiecommissie
Olivier Bastin, Francis Catteeuw,
Agnieszka Zajac
Voorzitter
Ward Verbakel
Redactieadres
Ernest Allardstraat 21/3 -
1000 Brussel
redactie@a-plus.be
www.a-plus.be

A+ is een publicatie van
ICASD VZW
Informatiecentrum voor Architectuur,
stedenbouw en design

Verantwoordelijke uitgever
Philémon Wachtelaer
Ernest Allardstraat 21/3 -
1000 Brussel
Copyright ICASD
De verantwoordelijkheid voor
de gepubliceerde artikels berust
uitsluitend bij de auteurs.
Alle rechten voor het (zelfs
gedeeltelijk) reproduceren, vertalen
of herwerken zijn voorbehouden
voor alle landen.

RAAD VAN BESTUUR ICASD

Voorzitter
Philémon Wachtelaer
Vicevoorzitter
Chantal Vincent
Secretaris
Geert De Groot
Leden
Olivier Bastin, Dag Boutsen,
Sylvie Bruyninckx, Paul Dujardin,
Benoît Moritz,
Piet Van Cauwenberghe,
Eddy Vanzieleghem,
Ward Verbakel

PROGRAMMERING

Coördinatie
Roxane Le Grelle

COMMUNICATIE & MARKETING

Verantwoordelijke
Louise Van Laethem

PUBLICITEITSREGIE A+ MEDIA

Rita Minissi, rita.minissi@mima.be
Tel +32 (0)2 332 37 82
Ernest Allardstraat 21/3 -
1000 Brussel

ADVERTEERDERS

ALBINTRA
BEGA
BOND VLAAMSE ARCHITECTEN
BOZAR
LEEFMILIEU BRUSSEL
BULB
CARRIÈRES DU HAINAUT
DAVIDTS LIGHTING
DELTA LIGHT
ETERNIT
FEBE
FLOREN
GEBERIT
GROHE
IBIC
INTERIEUR FOUNDATION
KAWNEER
KORATON
KREON
ORGATEC
REYNAERS
RZB
SAINT GOBAIN GYPROC
STAD EN ARCHITECTUUR
STAGOBEL ELECTRO
THYSSENKRUPP
VELUX
VIEGA
VOLA
WIELS

Biografieën

Jean-Didier Bergilez

is architect. Hij geeft les aan de faculteit architectuur van de ULB, waar hij ook het onderzoekslaboratorium in Geschiedenis, Theorie, Kritiek (Hortense) coördineert.

Mathias Bouet

studeerde in 2016 als architect af aan de Faculté d'Architecture La Cambre/Horta van de ULB. Zijn eindwerk handelde over rotondes. Bouet werkt sinds september samen met het Brusselse bureau V+.

Pierre Chabard

is architect, criticus en geschiedkundige. Hij behaalde in 2008 een doctoraat in de architectuur aan de Université Paris 8, en doceert geschiedenis en architectuurtheorie aan de Ecole Nationale Supérieure d'Architecture de Paris La Villette. Hij publiceerde verschillende boeken in Frankrijk en België en is medeoprichter van het tijdschrift *Criticat* (2007).

Audrey Contesse

is kunsthistorica en architect. Ze werkt momenteel als freelance criticus, journalist en curator van architectuurtentoonstellingen, in België en in het buitenland.

Joeri De Bruyn

studeerde filosofie in Antwerpen en Leuven. Van 2001 tot 2008 was hij eindredacteur bij A+. Daarna richtte hij Public Space op, een uitgeverij en productiehuis voor publicaties, tentoonstellingen en interdisciplinair onderzoek over stad, landschap en maatschappij.

François Gena

behaalde zijn diploma aan de architectuurfaculteit van de ULG, en werkt bij het Brusselse bureau Ledroit Pierret Polet. Daarnaast schrijft hij en verdiept hij zich in de architectuurtheorie en -praktijk.

Camille Gaillard

is architect. Ze studeerde aan La Cambre-Horta ULB. Ze werkte in verschillende bureaus in Brussel en Antwerpen. Vaak bestudeert ze de stedelijke en sociale insteek bij gerealiseerde architectuurprojecten.

Anne-Laure Iger

is architect. Ze studeerde af aan de Ecole Nationale Supérieure de Bretagne. Sinds 2016 voert ze een onderzoek in het kader van een doctoraat aan de ULB over architectuurtentoonstellingen in Brussel tussen 1969 en 2018.

Jolien Naeyaert

is ingenieur architect en beeldend kunstenaar, wonend in Brussel. Ze studeerde af aan de Universiteit van Gent (2012) en deed daaropvolgend autonome vormgeving aan het KASK School of Arts Gent. Sinds eind 2015 is ze aan het werk bij Robbrecht en Daem architecten.

Véronique Patteeuw

is associate professor aan de Ecole Nationale Supérieure d'Architecture et du Paysage Lille en redacteur van het tijdschrift OASE. Haar onderzoek focust op de theorie en de geschiedenis van architectuurpublicaties in relatie tot de geschiedenis van de postmoderniteit.

Lara Schrijver

is hoogleraar Architectuurtheorie aan de Faculteit Ontwerpwetenschappen, Universiteit Antwerpen. Eerder gaf ze les aan de TU Delft en de Rotterdamse Academie van Bouwkunst. Zij was redacteur bij *Footprint* en *OASE*, en is nu redacteur van het *Bulletin KNOB* en het jaarboek *Architectuur in Nederland*.

Pieter T'Jonck

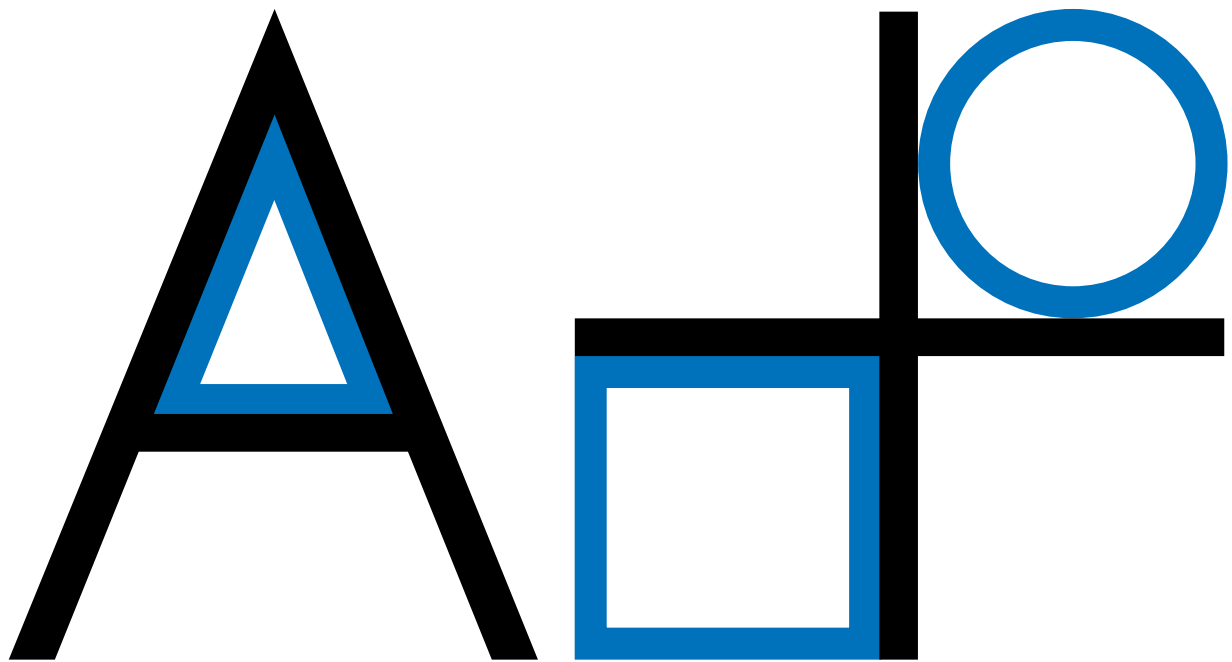
is architect en schrijft voor diverse kranten, tijdschriften en boeken in binnen- en buitenland over architectuur, beeldende kunst en podiumkunsten. Hij werkt voor radiozender Klara en was hoofdredacteur van A+ in 2015-2016.

Vlaamse overheid

Fundamenten

Freespace

De opstand van Eva

De Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam is dit jaar ambitieuzer dan ooit: twee tentoonstellingen (in Rotterdam en Brussel), drie curatoren (Leo Van Broeck, Floris Alkemade en Joachim Declerck), twee edities (2018 en 2020). Ze staat volledig in het teken van de klimaat-akkoorden en de Sustainable Development Goals (SDG) van de Verenigde Naties. Hoe kunnen we onze leefwereld klaarmaken voor de grote mondiale transitie op het vlak van klimaat, water, energie, mobiliteit en economie?

Joeri De Bruyn

De dubbele editie presenteert zich als een 'werkbiënnale' en belooft resultaten in 2020. Het is dus nog niet het moment om de balans op te maken. Van belang is wel te begrijpen wat er op het spel staat. Daarom wil ik in een aantal punten omschrijven wat volgens mij de belangrijkste of meest vernieuwende gedachten zijn van deze editie. Wat is de betekenis van de zee aan projecten en praktijken die aan bod komen? Waar liggen de ambities? Welke vernieuwende aanpak of methode stelt de biënnale voor?

De appel en de toren

Ik wil beginnen met twee beelden; het eerste is dat van de appel. De tentoonstelling in Rotterdam opent met een verrassende lezing van de zondeval. Het eten van de boom van de kennis van goed en kwaad is de beslissende wending waarin de mens opstaat tegen god en noodlot en zelf het heft in handen neemt. Voor de eerste keer neemt de mens de volle verantwoordelijkheid op voor zijn daden. De pointe is duidelijk: eten we de appel of berusten we in de status quo van het vermeende aards paradijs? Vertaald naar de biënnale: we staan op een keerpunt in de wereld. Nemen we onze toekomst in handen en gooien we het roer radicaal om, of berusten we in ons lot en blijven we aanmodderen, met alle gevolgen van dien?

Een tweede beeld komt uit de tentoonstelling in Brussel. De WTC 1-toren in de Noordwijk, waar dit alles plaatsvindt, is zelf een personage geworden. Hij spreekt de bezoekers en de mensen op straat toe en heeft zich hiervoor een eigengereide, enigszins raadselachtige en repetitieve 'torentaal' aangemeten. *You Are Here*, zegt hij in het Engels, Nederlands, Frans, Arabisch en Turks. Een onwrikbare waarheid, die de toren verduidelijkt in een lange litanie. Ik ben het *World Trade Center*, zegt hij. Ik ben de exponent van een tijdperk van blind geloof in onbegrensde groei, van een wereld gedomineerd door het kapitaal. Ik sta aan de oorsprong van de uitbuiting, opwarming en ex-

ploitatie van de planeet. De mondiale schade die ik aanricht, is als een boemerang teruggekeerd in de vorm van de vluchtelingen die kamperen aan mijn voet. De cirkel is rond. Hier sta ik dan, mea culpa, net als jij, op deze plek in de stad, op dit beslissende moment in de geschiedenis.

You Are Here is zowel een wake-upcall als een uitnodiging. De *confessiones* van de toren slaat om in voluntaristische *hybris*. Mijn leegstand is een kans, zegt de toren, nu kan ik iets goedmaken. Ik stel mijn buik open. Kom hier werken; het is nog niet te laat. Laten we samen de wereld veranderen. *You, Me, We*. Ik ben het *World Transformation Center*.

De toekomst is niet realistisch

De wereld veranderen, allemaal goed en wel, maar hoe begin je eraan? De IABR drukt ons met de neus op de feiten. We weten allemaal dat de planeet (bijna) om zeep is. We weten ook dat we afgesproken hebben om hier iets aan te doen. We hebben internationale akkoorden ondertekend en juridisch bindende beloften uitgesproken. Toch slagen we er maar niet in om die waar te maken, of toch niet snel genoeg. De eerste mijlpaal van Parijs ligt al in 2030 – overmorgen zeg maar – en we zijn nog maar amper begonnen. We blijven volharden in het consumeren van onze enige en eindige planeet. "Voor de hypotheek op de toekomst kan altijd worden bijgeleend", zei George Bruggmans, directeur van de IABR, in een zeldzame cynische bui.

Vanwaar dat onvermogen? De stelling van de IABR luidt: we weten wel *wat* we moeten doen – overschakelen op hernieuwbare energie, materialenkringlopen sluiten, ecologische systemen herstellen enzovoort – maar we weten niet *hoe*. We hebben geen methode, geen plan van aanpak, geen handelingsperspectief. We kunnen de nieuwe toekomst die we onszelf plechtig beloofd hebben, niet waarmaken. In torentaal: *The future is not realistic*. Ondertussen tikt de tijd verder en komt onze welvaart in het gedrang; want niets doen staat gelijk aan verliezen.

Niet dat we helemaal niets doen. We doen allemaal heel hard ons best om wat minder vlees te eten, wat minder vaak de wagen te nemen, minder plastic zakjes te gebruiken, ons huis te isoleren of zonnepanelen op ons dak te plaatsen. Maar het zijn druppels op een hete plaat, aflaten om ons geweten te sussen, correcties op een voorlopig bewind. Echt veranderen doen we niet. Op de tentoonstelling in Rotterdam zien we een installatie van beeldend kunstenaars Caroline Ruijgrok en Wouter Klein Velderman.

Lucas Cranach de Oude, 'Adam und Eva', 1513

© Hannah Anthonyz

© Max Creasy & OK-RM

Het Haka-gebouw (foto boven) als locatie voor het Rotterdamse luik van de IABR. Terwijl de WTC-toren (foto onder) in Brussel het product is van louter op winst gerichte en wild kapitalistische speculatie, is het Haka-gebouw - Haka was een coöperatieve groothandelsvereniging - net een vroege getuige

Ze verzamelden allerlei eco-objecten zoals zuinige douchekoppen, zonnepanelen of duurzame bouwmaterialen. Al die dingen zijn uiteraard nodig, maar ze leiden ons af van waar het werkelijk om draait. “Technologie alleen zal ons niet redden; wat we nodig hebben is een radicale gedragswijziging”, is de boodschap.

Hier komt het grote thema van de IABR in beeld: *The Missing Link*, of het gat dat gaapt tussen wat we moeten doen en wat we werkelijk doen. We botsen collectief tegen een glazen plafond aan. Om dat te doorbreken, is een paradigmashift nodig. Einstein wordt hier geciteerd: “*We cannot solve our problems with the same thinking we used when we created them.*”

Kan architectuur de wereld redden?

Een systeemwissel: hier komt de architectuur in het spel. Waarom de architectuur? Kan architectuur dan de wereld redden? Twee redeneringen kruisen elkaar.

De eerste legt de nadruk op de kracht van ontwerp en verbeelding om ons een toekomst voor te stellen die we ‘kunnen willen’. Dat is wat ik het ‘mobiliserende argument’ zou willen noemen. Een belangrijke verdienste van de IABR is toch wel dat ze erin slaagt een positief alternatief te poneren tegenover de huidige verlamme doemscenario’s of beperkende imperatieven zoals ‘minder vlees’, ‘minder vliegen’ en ‘minder plastic’. Het is een toekomst die niet geformuleerd is in termen van dreigend

verlies maar van maatschappelijke en ecologische winst. De toekomstbeelden zijn geen droombeelden om louter in te vertoeven maar een hefboom om structurele verandering tot stand te brengen. “Zonder verbeelding valt de wil niet te mobiliseren,” luidt het. Ontwerp en verbeelding zijn een motor om coalities te smeden, om brede lagen van de bevolking achter een project te scharen, en last but not least, om politieke besluitkracht te activeren.

De tweede redenering is wellicht pertinent en legt de nadruk op het ‘operationele’. Het is zowat de basisstelling van de IABR: al die problemen waarmee we vandaag kampen, al die transitie die zich op mondiale schaal voltrekken, manifesteren zich altijd ergens in de ruimte, op heel concrete plekken en op heel diverse schaalniveaus; ze vragen dan ook om een ruimtelijke aanpak.

Ter illustratie: de energiewende. Op de IABR komt ze veelvuldig aan bod, onder andere in de ‘Pilotprojecten Klimaatwijken’ of de ‘Energie-landschappen’. De energiewende stelt ons weliswaar voor grote technologische, economische en sociale uitdagingen (we moeten windmolens bouwen, zonnecellen produceren, batterijcapaciteit introduceren, investeren in een nieuw, decentraal energienet, en er ook nog eens voor zorgen dat iedereen toegang heeft tot die nieuwe energie), maar ook en vooral voor ruimtelijke opgaven. Het winnen van hernieuwbare energie heeft immers ruimte nodig. De omschakeling vereist een ingrijpende reorganisatie van onze ruimte en zal dus ook een

“We blijven volharden in het consumeren van onze enige en eindige planeet. Voor de hypotheek op de toekomst kan altijd worden bijgeleend.” George Brugmans

42

Freespace

Aad Hoogendoorn © IABR

enorme impact hebben op ons dagelijks leven: we zullen compacter moeten wonen en open ruimte moeten vrijmaken om windenergie te oogsten; we zullen collectief energie moeten produceren en uitwisselen. We moeten, kortom, onze landschappen omvormen tot energielandschappen en onze woon- en werkwijken tot klimaatwijken. Energiewinning wordt opnieuw alomtegenwoordig in onze alledaagse leefomgeving.

Op het kruispunt van het mobiliserende en operationele argument tekent zich een nieuwe taak of verantwoordelijkheid af voor de architect. Hier wordt een bijna ‘instrumentele’ opvatting van architectuur en ontwerp gehanteerd. Het gaat hier niet meer om het mooie plaatje, maar om architectuur die zich ten dienste stelt van grotere maatschappelijke doelen. In die zin staat de IABR ver weg van de klassieke architectuurbiënnale, waar de architectuur vooral ‘zichzelf wil zijn’. Hier is architectuur een instrument om maatschappelijke veranderingen teweeg te brengen. Leo Van Broeck: “Alles draait uiteindelijk om het gebruik van ruimte. En dat zet onze sector in een nieuw daglicht. Waren we de tanden waarmee de mens de natuur opeet, dan blijken we nu de sleutels van een duurzame toekomst in handen te hebben.”

De toekomst is een praktijk

De IABR onderscheidt zich nog op een andere manier van soortgelijke manifestaties. Ze heeft zich nooit geprofileerd als toonbiënnale, maar wel als onderzoeksbiënnale en deze dubbele editie

zelfs als werkbiënnale. Dat is ook te zien in de setting. Hoewel de tentoonstelling in Rotterdam heel didactisch is opgebouwd, vormt ze slechts een introductie op wat zich de komende drie jaren achter de schermen zal afspelen. In Brussel is het werken explicieter: hier is de tentoonstelling zelf werkruimte. Het getoonde is *work in progress* en evolueert tijdens de duur van de expo.

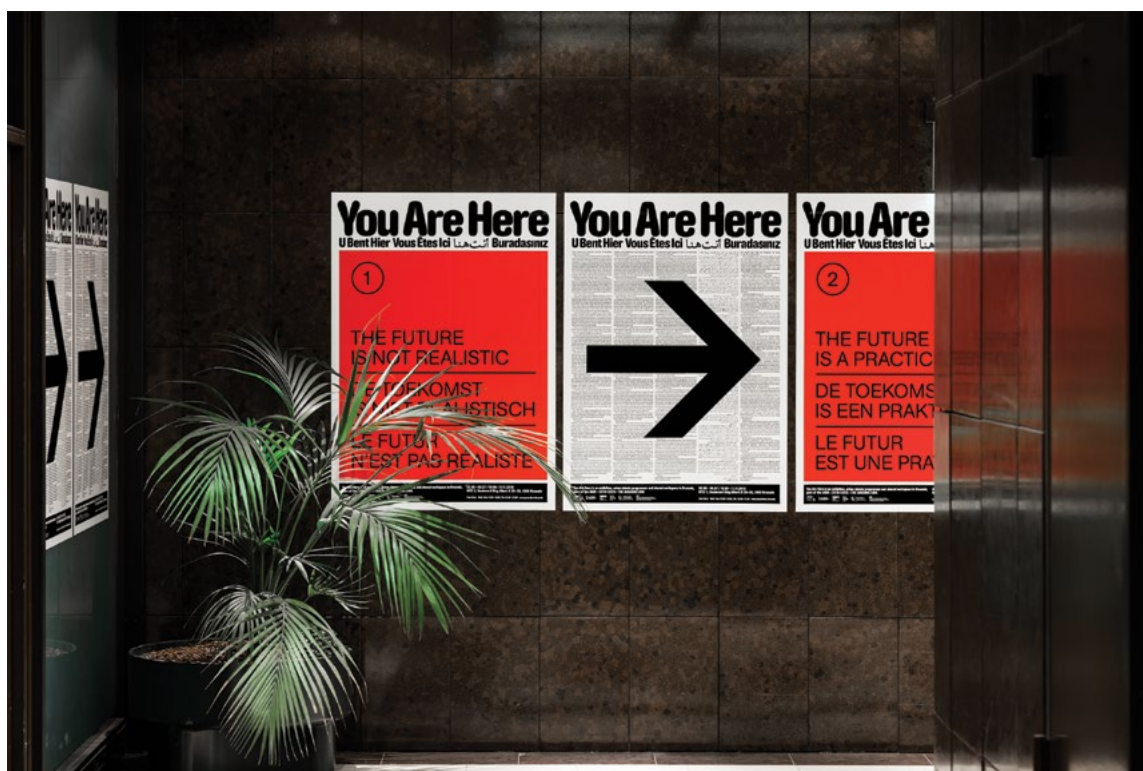
De toekomst is niet realistisch; maar er is hoop. *The future is a practice*, luidt het. De biënnale verzamelt een veelheid aan vernieuwende praktijken. AR-TUR (het Centrum voor architectuur, stedelijkheid en landschap in de Kempen) is een mooie illustratie van een al bij al klassieke culturele organisatie die de passieve rol van representatie (of ontsluiting of bewustmaking) van architectuur achter zich laat en de stap zet naar de praktijk. De organisatie trekt de Kempen in, zoekt partners en middelen voor projecten rond nieuwe mobiliteit, collectieve woonvormen of herbestemming van erfgoed, om ook daadwerkelijk verandering te initiëren. De praktijk is tekenend voor hoe de architectuur haar maatschappelijke belang heeft herontdekt in het licht van de grote transities.

Veel van die praktijken zijn van onderuit gegroeid. Ze zijn experimenteel, meervoudig, multidisciplinair. Er is de antropologische of sociaal-ruimtelijke invalshoek van Ruth Soenen (Simply Community) of Petra Pferdmenges (Alive Architecture), die lokale kennis aanboeren of sociale dynamieken inschakelen in stadsprojecten. Er zijn initiatieven zoals Rotor of

“Alles draait uiteindelijk om het gebruik van ruimte. En dat zet onze sector in een nieuw daglicht. Waren we de tanden waarmee de

mens de natuur opeet, dan blijken we nu de sleutels van een duurzame toekomst in handen te hebben.”

Leo Van Broeck

Signalisatie IABR-2018+2020 You Are Here, Brussel

BC architects, die van de circulaire omgang met bouwmaterialen een succesvol businessmodel hebben gemaakt. We zien ook een zoektocht naar nieuwe vormen van ondernemerschap, eigenaarschap en coöperatieve ontwikkelingsmodellen, die gestalte krijgen in initiatieven zoals ‘We kopen samen den Oudaan’ of Miss Miyagi in Leuven. Architectuur zoekt aansluiting bij andere disciplines. Politici, juristen, ontwikkelaars, zorgverstrekkers, sociologen, IT-specialisten, ingenieurs, financieel experts: iedereen gaat mee in bad.

Al die praktijken maken van de IABR een leerplatform van een ongeziene omvang. Die leeromgeving is zowel *open source* als resultaatgericht. 2020 is de horizon, de belofte van resultaat. En dan gaat het niet om de zoveelste studie of publicatie. De doelstelling is duidelijk: daadwerkelijk verandering initiëren op de schaal van de Lage Landen. Of zoals curator Joachim Declerck stelt: “Bekijken we elk van die praktijken afzonderlijk, dan domineert de broosheid in het licht van de grote opgaven van deze tijd. Bekijken we ze samen, als ‘praktijk van praktijken’, dan ontstaat de mogelijkheid van een groeiende capaciteit om de toekomst waar te maken.”

Sneeuwbaaleffect

De vraag die nu rijst, is hoe al die praktijken ook echt impact kunnen hebben. Met andere woorden: hoe kunnen de experimenten voet aan de grond krijgen op een veel grotere schaal? Aan de basis van de opzet van deze IABR-dubbeleditie ligt de vaststelling – of frustratie – dat we de voorbije jaren in Vlaanderen en Nederland wel grossieren in ontelbare studies, experimenten, pilootprojecten en testsites, maar dat al die praktijken veeleer de uitzondering blijven die de regel bevestigt. Dat is waar de IABR een antwoord op tracht te formuleren. Hoe ontsnappen we aan de eenmaligheid van het pilootproject? Hoe kunnen we al die beloftevolle praktijken versnellen, vermenigvuldigen en opschalen? Het is de zoektocht naar een *handelingsperspectief*.

In zowat alle gepresenteerde praktijken voert de IABR impliciet een pleidooi voor een nieuw soort beleid, dat best aangeduid wordt met namen als ‘programmabeleid’ of ‘programmawerking’. Zo’n beleid onderscheidt zich in de eerste plaats van een ‘regulier beleid’. Dat bestrijkt weliswaar – via onder andere wetgeving en fiscale maatregelen – het hele territorium, maar is niet in staat werkelijk verandering te initiëren. Aan het

“Eén project is een uitdaging; veel gelijkaardige projecten zijn een kans.” Joachim Declerck

44

Freespace

© Tim Van de Velde

© Tim Van de Velde

De 23ste verdieping van de vroegere WTC-toren in Brussel, met een volledig en automatisch aircosysteem. Door de ingreep van 51N4E - 'Mock-up wonen in WTC' - kan een raam geopend worden en ontstaat dus de mogelijkheid om in een klassieke kantoor-toren te wonen.

Aard Hoogendoorn © IABR

In de Wunderkammer in Rotterdam, wordt in een door Wouter Klein Velderman en Caroline Ruijgrok ontworpen scenografie duidelijk gemaakt dat de mensheid niet terug kan in de tijd en dat de inzet van alle moderne middelen nodig is, als we met een snelgroeiende wereldbevolking een werkelijk duurzame richting willen inslaan.

andere einde van het spectrum bevindt zich de 'gebiedsontwikkeling'. Anders dan een regulier beleid laat gebiedsontwikkeling toe ruimtelijk en geïntegreerd te werk te gaan, maar blijft ze te eenmalig en te locatiegebonden. De noodzakelijke generische vermenigvuldiging blijft uit.

Een programmabeleid combineert daarentegen het beste van twee werelden. Het is een aanpak die én ruimtelijk én geïntegreerd is, én op maat van het gebied kan plaatsvinden, maar die tegelijkertijd ook in staat is kritische massa te realiseren. Een programmabeleid tracht greep te krijgen op de overweldigende complexiteit van opgaven door terugkerende en realiseerbare deelopgaven te identificeren. Ze vertaalt abstracte doelstellingen naar werk op mensenmaat.

Een goed voorbeeld hiervan is het programma *Water-Land-Schap*, dat deel uitmaakt van het Open Ruimte Platform. Het is een initiatief van VLM, VMM, Departement Omgeving, Landbouw en Visserij, ANB, ILVO, VITO, Vlaams Kenniscentrum Water en Architecture Workroom. Deze opsomming toont hoeveel relevante partners (en dus ook kennis en middelen) hier samenkomen; het is wellicht de eerste keer dat zo'n coalitie tot stand komt. *Water-Land-Schap* gaat gebiedsgericht te werk, op veertien plekken tegelijk in Vlaanderen. Een programmateam ondersteunt lokale coalities van overheden, bedrijven, landbouwers en milieuorganisaties met kennis, instrumenten en investeringsmiddelen. De beoogde impact is veelzijdig en geïntegreerd maar toch beheersbaar: een gezonde landbouw, een kwalitatieve watervoorraad, een duurzaam bodemherstel en een kwalitatief landschap.

Dankzij zo'n programmabeleid ontstaat een projectmatige en transformatiegerichte aanpak die in staat is zich te vermenigvuldigen en te herhalen over het hele territorium. Een pilootproject gaat op die manier voorbij aan zijn eenmaligheid en voorkomt de opzet van een langdurig en intensief proces om de integrale complexiteit

te beheersen. *The next big thing will be a lot of small things*. Er ontstaat een sneeuwbaaleffect. Joachim Declerck: "Eén project is een uitdaging; veel gelijkaardige projecten zijn een kans."

Hybris en fragiliteit

Na zijn *mea culpa* recht de toren zijn rug. *The Future is here*, roept hij zelfverzekerd, in grote rode letters vanaf de gevel van de 23ste verdieping. Ook de opstand van Eva is een daad van hybris. Ze bijt in de appel zonder echt te weten wat de consequenties zijn. Ze zet een stap in het ongewisse; ze neemt risico's. Wij kennen de afloop: "*Hun beider ogen werden geopend, en zij werden gewaar, dat zij naakt waren.*" Dit opmerkelijk – en bewust – schipperen tussen *hybris* en kwetsbaarheid zien we ook terug in het discours van de IABR en haar curatoren. Het is menens en de ambities zijn groot. Het werken in de marge is voorbij. Maar de belofte om werkelijk verandering te brengen is fragiel. Het blijft zoeken, werken, schuiven, experimenteren, aftasten, al doende leren – en dus ook mislukken.

Op het moment van publiceren is de tentoonstelling in Rotterdam alweer voorbij en is de tentoonstelling in Brussel na een kort zomerreces weer even open. Ondertussen gaat het werk door, achter de schermen – niet zozeer om de volgende editie klaar te stomen, maar om al die praktijken tot welslagen te brengen. Dat betekent: coalities smeden, kennis delen, politieke besluitvorming sturen en investeringsmiddelen vergaren. De Lage Landen zijn het werkterrein. Voorlopig, om zich nadien opnieuw open te plooiën naar de wereld toe. Of zoals Floris Alkemade stelt: "Als we het hier, in een van de meest welvarende gebieden ter wereld, al niet kunnen, waar dan wel?" ▲ ■ ●

in samenwerking met **BWMSTR**
Team
Vlaams
Bouwmeester

46

"Als we het hier, in een van de meest welvarende gebieden ter wereld al niet kunnen, waar dan wel?" Floris Alkemade

Freespace

Aad Hoogendoorn © IABR